

ВАРІАТИВНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЦИВІЛІЗАЦІЯ» У МАТЕРІАЛІСТИЧНОМУ ПІДХОДІ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкрито витоки формування матеріалістичного підходу до визначення категорії «цивілізація». Проаналізовано історичний розвиток культурно-матеріалістичного напрямку цивілізаційних досліджень та визначено особливості теоретичних підходів її основних представників. Узагальнено ознаки цивілізації, які виокремили представники концепції культурного матеріалізму.

Ключові слова: матеріалістичний підхід, цивілізація, еволюція, стадіальність, типологізація.

Формування цивілізаційної теорії та визначення категорії «цивілізація» відбувалося в рамках розвитку двох паралельних напрямів західної громадської думки і науки. Перший напрям, в межах якого сформувалися соціальні науки, мусів не тільки пояснити різноманітність матеріально-предметного світу, який постав перед людиною нового Заходу, але і виявити закономірності розвитку індустріального суспільства, яке за період XVII – XIX ст. докорінно змінило вигляд Західної Європи, що дозволило їй у подальшому впливати на долі багатьох народів світу. Природно, що визначальними для цього напрямку виступали матеріальне виробництво, економіка, спосіб господарювання і породжені ними відносини. Інший напрям, що спирався на гуманітарні методи досліджень і породив комплекс гуманітарно-філологічних та історичних наук, повинен був розкрити людині Заходу різноманіття світу в його соціальних та культурних вимірах. Однак формування цих напрямів відбувалося не на пустому місці, а їм передували відповідні розробки вчених античності та Середньовіков'я.

Еволюцію теоретичних уявлень про цивілізацію від античності до сьогодення простежено в роботах російських вчених Б. Єрасова І. Іонова, В. Хачатуряна, З. Сокулера. Цивілізацію як категорію глобального політичного аналізу досліджено в працях російської вченої І. Василенко, розвиток глобалізації в культурно-цивілізаційному контексті глибоко проаналізовано в роботах А. Чумакова. Системне дослідження закономірностей цивілізаційного підходу до історичного процесу, виокремлення особливостей матеріалістичного та культурно-історичного напрямів в теорії цивілізацій проведено в працях українських дослідників (О. Галушко, М. Маточенко, Е. Кучменко), застосування цивілізаційного підходу в сучасній українській історіографії продемонстровано в працях В. Гончаревського. Разом з тим в науковій літературі недостатню увагу приділено еволюції та порівняльному аналізу теоретичних концепцій представників матеріалістичного підходу до вивчення цивілізацій, що і є предметом дослідження.

Метою статті є дослідження витоків, еволюції та здійснення комплексного порівняльного аналізу наукових концепцій цивілізації представників матеріалістичного напрямку історичного дослідження.

Звернемось до витоків формування матеріалістичного підходу до визначення категорії «цивілізація». Комплексні дослідження суспільства сягають в далеке минуле, в часи античної науки або навчань про суспільство в ранній історії суспільної думки Китаю, Індії або арабських країн. Глибока змістовність і розробленість концепцій, що тоді висувалися, все ж не дає підстав зарахувати їх до провісників цивілізаційної теорії, хоча такі спроби і є виправданими при концептуально не визначеному вживанні терміна «цивілізація».

До вчених, які стояли у витоків матеріалістичного підходу у вивченні цивілізації, дослідники подеколи відносять званого арабського вченого XII – XIII ст. Ібн Халдуна, який визначив основні принципи соціокультурного підходу до вивчення цивілізацій. Його підхід базувався на встановленні механізму соціополітичної організації, який робить можливим подолання локалізму родоплемінного суспільства. Серед соціоутворювальних чинників такого розвитку він виділив наступні: розподіл праці, власність, накопичення засобів існування, обмін, відокремлення міст. Даний підхід, на наш погляд, має бути віднесений до комплексного

матеріалістичного, що розглядає певні загальні типологічні характеристики суспільства, а ні саме суспільство як цілісну соціокультурну систему, яка розвивається протягом тривалого історичного періоду часу. Тому цілком виправдано дослідник його творчості С. М. Бацієва відкидає переклад основного терміна, яким Ібн Халдун назвав предмет своєї науки – «умра», як «цивілізація», віддавши перевагу іншому терміну – «соціальне життя» [1, с. 323]. Наукові праці Ібн Халдуна, зокрема, «Мукаддіми» було перекладено французькою та англійською мовами, що сприяло майбутньому розвитку європейської мікросоціології.

Подальший розвиток культурно-матеріалістичного напрямку був пов'язаний з визначенням цивілізації як продукту більш високого розвитку «природного» суспільства і його продуктивних сил. У даному підході критерієм розвитку цивілізації виступає, передовсім, матеріальна культура. Адепти даного напрямку досліджували цивілізацію європейських країн у XVII – XIX ст. через розвиток продуктивних сил та соціального устрою, відсуваючи на другий план культуру та політичну структуру суспільства. Це дало змогу дослідникам, для яких визначальними були економіка, матеріально виробництво, спосіб господарювання та відповідні відносини, підійти до розкриття закономірності успішного розвитку індустріального суспільства в Західній Європі у вказаний період часу.

Одним із основоположників матеріалістичного напрямку у визначенні категорії «цивілізація» був Адам Фюргюсон (1723 – 1816) – шотландський філософ і історик. У 1767 р. А. Фергюсон опублікував трактат «Досвід історії громадянського суспільства» («An Essay on the History of Civil Society»). А. Фергюсон вважав, що цивілізація – це певна стадія в розвитку людства, що включає наявність громадських класів, міст, писемності та інших елементів, або підсистем складної системи, якою є цивілізація. Їм була запропонована наступна стадіальність в розвитку людства: «дикість – варварство – цивілізація», що широко використовувалася в науковій літературі наприкінці XVIII – початку XIX ст. А. Фергюсон стверджував, що «не тільки індивід росте від дитинства до зрілості, а й сам людський рід – від грубості до цивілізації» [2]. На формування теоретичної концепції А. Фергюсона вплинули ідеї Девіда Юма, Шарля Монтеск'є, а його теорія еволюції суспільства була розвинута в працях К. Маркса.

Варто зауважити, що у матеріалістичному підході цивілізацію розглядають як антипод «природному» становищу суспільства, як рівень розвитку, коли воно долає залежність від природи та стає складним суспільством з продуктивним типом господарювання, поділом різних сфер та рівнів життя, координацією видів діяльності. Таке тлумачення терміна «цивілізація» бере початок від знаного американського вченого-етнолога Л. Морган (1818 – 1881), який виклав його в праці «Стародавнє суспільство». У власній концепції Л. Морган виокремлює два типи суспільства: примітивне – засноване на принципах спільного походження й родинних зв'язках та цивілізоване, для якого притаманний розвиток продуктивних сил, поділ праці, обмін товарами, приватна власність, концентрація багатства, поділ суспільства на класи та формування держави. Інші відомі вчені Е. Тейлор, Дж. Фрезер, Дж. Мак-Леннан – прихильники теорії еволюціонізму Л. Морган розвинули його вчення. У своїх працях вони розкрили особливості переходу від примітивних до більш складних суспільств та зосередились на розкритті закономірностей розвитку культури та суспільства, захищаючи ідею прогресу та закономірності в історії. Концепція Л. Морган стала підґрунтям для формування теорії переходу до класового суспільства К. Марксом та Ф. Енгельсом, яка відображена у праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Л. Морган та Ф. Енгельс виділяли три великих періоду в історії людства: дикість, варварство і цивілізацію, серед яких цивілізація – це досягнення якогось більш високого рівня розвитку порівняно з варварством. За концепцією Л. Морган становлення цивілізацій відбувається з появою поділу праці, відокремленням ремесла від землеробства, формуванням класів, переходом від родового ладу до держави, заснованої на соціальній нерівності. Зі свого боку Ф. Енгельс виокремив три великі епохи цивілізацій: античну, феодалізм і капіталізм та два типи цивілізацій – антагоністичний (період класових товариств) та неантагоністичний (період соціалізму і комунізму). Послідовники К. Маркса та Ф. Енгельса розвинули їхнє вчення у формаційній теорії, в якій історія подавалася як всесвітній історичний процес, рушійною силою якого є діалектична взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин. При цьому цивілізація є всього лише

ідеологічною характеристикою класового суспільства, яка відходить на другий план при аналізі соціальних відносин та класової боротьби в певних господарських укладах. Наслідувачі даного напрямку доклали багато зусиль для подолання матеріалістичного детермінізму, притаманного цьому підходу, що дозволило їм вийти на інший щабель цивілізаційних досліджень. Так, Г. Чайлд (1892 – 1957) зосередився на дослідженні періоду «неолітичних революцій», що призвів до поширення землеробства та створення сільських общин. Згодом відбувалася й «урбаністична революція», яка супроводжувалася зростанням кількості міст та формуванням нових соціальних відносин. В його концепції саме міста були головним символом цивілізаційного процесу, в яких відбувалася соціальна та професійна диференціація, що прийшла на зміну соціальним відносинам синкретичних систем сільського суспільства. Інший відомий вчений – Р. Ренфільд (1897 – 1958) у власному теоретичному дослідженні зіставив «народне і «міське» суспільство. Його концепція подеколи перегукується з науковим доробком Г. Чайлда і це цілком зрозуміло, адже вони жили в один і той же період часу (1892 – 1958 рр.). Він також пов'язує цивілізаційний устрій життя з містом, що має нову систему комунікацій, спирається на політичну владу, розвиток письменності і релігії. На його переконання, саме в місті відбувається розвиток культури і спеціальних знань: соціальних вчень, філософії, естетики. Їх носіями стає освічена еліта, яка не бере участі в матеріальному виробництві. Натомість, народному суспільству властиві соціальна однорідність, групова солідарність, ізольованість культури, «народна» мудрість, відсутність традиції письменності. Такий складний духовний устрій суспільства приводить до появи «великої» і «малої» традиції [3, р. 220].

Отже, адепти матеріалістичного підходу цілком не ігнорували роль духовних факторів, але вони пов'язувалися з типом технології або соціальності. У сумарному вигляді ознаки цивілізації, які виокремили представники концепції культурного матеріалізму, включають: розвиток землеробства і ремесел, торгівлі, будівництва, наявність міст, державних інституцій, класового суспільства, приватної власності, грошей, високий рівень релігійності та письменства. Отже, термін «цивілізація» стає занадто широким і еклектичним, що в подальших наукових дослідженнях вимагало певної впорядкованості або типологізації.

Концепція ідеальних типів була розроблена німецьким соціологом, істориком і економістом Максом Вебером (1864 – 1920 рр.) – іншим відомим представником культурно-матеріалістичного напрямку. В рамках даної концепції були запропоновані абстрактні ідеальні типи, що були певним спрощенням, образом-схемою, а не об'єктивно існуючою соціокультурною реальністю, оскільки вони не мали прямого аналога в реальній історії культури. Ідеальна типізація дозволяла упорядковувати емпіричний матеріал, що поставляється конкретними дослідженнями, і використовувалася М. Вебером для дослідження причин і характеру відхилення реальних культурних типів від ідеальних.

М. Вебер розрізняє три «чистих» типи панування: обумовлене раціональними інтересами пануючих, і тих, що їм підкорюються; засноване на традиціях; пов'язане з емоційним сприйняттям влади. Раціональному типу панування відповідає правовий тип держави, який характеризується підпорядкуванням закону, а не авторитету. Традиційний тип панування ґрунтується на святості існуючих звичаїв і традицій. Йому притаманна патріархальна спільність, на чолі якої стоїть пан, який розпоряджається своїми підданими і слугами. Третій тип панування М. Вебер називав «харизматичним». Харизма – це певні якості особистості (придбані або вроджені), що дозволяють надихати людей і вести за собою. За М. Вебером харизмою володіють і засновники світових релігій (Будда, Ісус, Мухаммед), і великі полководці (Александр Македонський, Навуходоносор, Цезар, Тамерлан, Наполеон), і видатні політики (Авраам Лінкольн, Петро Великий, Володимир Ленін).

М. Вебер вважав, що, незважаючи на явну утопічність розумових конструкцій, які утворюють ідеальні типи, вони є найважливішими науковими абстракціями, що роблять можливим вивчення безлічі явищ культури на кількісній основі. Ідеальний тип, за М. Вебером, – це теоретична конструкція, отримана в результаті акцентування, посилення, логічного скріплення феноменів, що зустрічаються в різні епохи в різних культурах.

Сучасні дослідники теорії цивілізацій виділяють сукупність показників, які є для них найбільш важливими при аналізі товариств, культур і служать підставою для різних типологій.

При цьому підході цивілізації розглядаються не як локальні великі спільності, а як стадії єдиної загальнолюдської цивілізації, що має в кожному регіоні, країні свої неповторні і унікальні риси.

Широку популярність як в історичній науці, так і серед вчених, що розробляють цивілізаційну проблематику, набув науковий доробок французької школи «Анналів» – істориків, що групувалися навколо журналу «Аннали економічної та соціальної історії», заснованого М. Блоком (1886 – 1944) і Л. Февром (1878 – 1956) у 1929 р. Вищим науковим досягненням школи «Анналів» вважаються праці Ф. Броделя (1902 – 1985) і особливо його тритомний твір «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.» (1979 р.). Для Ф. Броделя цивілізація – це цілісна історична система, яка утворюється через сукупну взаємодію соціальної, економічної, політичної і культурно-психологічної підсистем.

Соціальна або біосоціальна підсистема об'єднує все, що відноситься до існування людей, способу життя, відтворення населення (житло, харчування, здоров'я, гігієна, одяг, праця, дозвілля, захист від небезпек, сім'я, спорідненість). Економічна підсистема включає виробництво, споживання, обмін, регулювання економіки, технічне забезпечення, систему комунікацій. Політична підсистема охоплює інституційні відносини між людьми: сукупність норм, звичаїв, прав, партій, громадських рухів, інших політичних організацій. І, нарешті, культурно-психологічна підсистема включає всі прояви духовного життя – цінності, норми, знаково-комунікаційні системи, що забезпечують взаємодію людей.

Саме взаємодія цих блоків породжує цілісну систему, яку можна визначити як цивілізацію. Інший відомий представник школи «Анналів» Л. Февр дає таке загальне визначення: «цивілізація – це рівнодійна сил матеріальних і духовних, інтелектуальних і релігійних, які впливають на свідомість людей певної країни у певний відтинок часу» [4, с. 282]. Конкретизація цих чинників створювала належні умови для історичних досліджень. Проте праці Л. Февра вносять істотну поправку в це визначення: як економічні, так і соціальні і особливо політичні факти можна розглядати тільки через переконання і погляди суб'єктів цивілізації, що взаємодіють між собою [5, р. 90]. Тому історія набувала важливого психологічного значення і завдання історика значною мірою було доповнено вивченням історичної психології та історії ментальності, в якій взаємодіють розум і людські пристрасті.

У вищезгаданій фундаментальній праці Ф. Броделя матеріальна сторона, економічна історія, виступають як найважливіші і визначальні. Основну увагу він приділяє матеріальній діяльності людей, яка розглядається саме через її речову і технологічну сторону. Цивілізація постає у Ф. Броделя як «культурно-історична зона», що пов'язана, перш за все, з географією і демографією. Підхід Ф. Броделя є економіко-центричним. Тому, культурно-соціальна диференціація суспільства, основні принципи його регуляції, сутнісні зв'язки і ієрархія багато в чому залишається за рамками його аналізу. Критики справедливо дорікають Ф. Броделя в тому, що величезний фактичний матеріал, зібраний в його творах і наочно демонструючий процеси, які відбуваються в різних сферах життєдіяльності, не знаходить достатнього загальнотеоретичного пояснення.

До того ж Ф. Бродель не бачив циклічності в динаміці цивілізацій, звертаючи основну увагу на їх змінну тривалість. Він ввів категорію «велика тривалість» – протяжний історичний час, в якому живе цивілізація і який вона зберігає через накопичений досвід своєї життєдіяльності. Через те стає утрудненим виявлення загальних принципів улаштування і законів еволюції цивілізації. Історія за Ф. Броделем складається з численних приватних історій – історії техніки, соціальних і політичних інститутів, науки, мистецтва, писемності. Матеріалістичний універсалізм Ф. Броделя, його прагнення детермінувати усі історичні події, виходячи з розвитку матеріального виробництва, часто не дозволяють змістовно інтерпретувати тонкі культурні особливості різних цивілізацій. Спираючись на концепцію Ф. Броделя, важко пояснити радикальні, нерідко парадоксальні повороти в історії культури: занепад, реставрацію, застій, злети і падіння [6].

На прикладі ряду масштабних суспільних подій, таких як французька та російська революції, Ф. Бродель показав, як цивілізації переживають і долають економічні, соціальні, політичні потрясіння, впливають на їх перебіг, «командують ними», за висловом вченого. Цивілізації перетравлюють соціальні потрясіння і катастрофи або стимулюють їх в ході своїх

власних глибинних ритмів. Тому з точки зору французького вченого, окремі держави, а тим більше їх групи не можуть з легкістю перестрибувати з однієї цивілізації в іншу, що в принципі можливо, але вимагає наявності багатьох глибинних причин (наприклад, зміни менталітету) і багатьох десятиліть, а то й навіть століть. Ф. Бродель представив світову економічну історію як чергування панування протягом п'яти-шести століть певних економічно автономних регіонів світу – світів економік. На основі поняття «автаркії великих просторів» він увів уявлення про світ-економіку, як про цілісний світ, що характеризується певною економічною єдністю. Наприклад, Середземномор'я, що включає крім моря прилеглі території, об'єднані торговим обміном в єдине ціле.

Науковий доробок Ф. Броделя мав велике значення для розробки світ-системного підходу І. Валлерстайна. Його головний внесок у розвиток соціальних наук полягає в розробці оригінальної теорії світових систем. Розроблена ним світ-системна теорія синтезує соціологічний, історичний, економічний і геополітичний підходи до суспільної еволюції. У своїх працях І. Валлерстайн аналізує еволюцію капіталістичної світ-економіки у XIX – XX ст. і навіть робить прогнози на XXI ст. Відповідно до світ-системного підходу рівень розвитку кожної країни є результатом загальних процесів розвитку всієї світ-системи.

Отже, головним здобутком школи «Анналів» був відхід від спекулятивності, догматичності, нормативності цивілізаційних концепцій. Школа «Анналів» прагнула перетворити цивілізаційну теорію в метод конкретного історичного дослідження, усунувши уявлення щодо заданості структур і ієрархій. У центрі її уваги – людина і різноманітні способи сприйняття і репрезентації їм світу, історія ментальностей як взаємодії інтелектуального і емоційного, свідомого і несвідомого, традиційного і мінливого. В результаті у Ф. Броделя структуралістські макроісторичні ідеї були витіснені у сферу зародження світ-системного аналізу, а ідея цивілізації пов'язана з різноманіттям історичного минулого. Вона значною мірою відійшла від кон'юнктурної, політичної, дієвої історії та пов'язана з історією великої тривалості.

Результатом діяльності школи «Анналів» було поширення впливу теорії цивілізацій на розвиток історичного знання. Вона допомагала створити програми масового збору і стратегії поглибленого дослідження історичних джерел. На цій основі у 1920 – 1930 рр. починається видання серій книг з історії цивілізацій, заснованих на загальних теоретичних передумовах. В них історія і етнологія поступово зближуються, а конкретно-історичний матеріал домінує над історіософськими схемами. У Франції створюється перша історія світових цивілізацій під редакцією послідовника школи «Анналів» Анрі Берра (1863 – 1954) – «Історія людства» (в сучасному англійському перекладі – 45-томна «Історія цивілізацій»). У 1950 – 1960-і рр. на основі досліджень школи «Анналів» створюється нова серія книг – «Великі цивілізації». Її особливістю є щільний зв'язок опису світу дійсного, матеріального і світу уявного. Особливо чітко це виявилось в дослідженні Ж. Ле Гоффом (1924 – 2014) динаміки просторово-часових структур європейської цивілізації, які утворюють «кадр» будь-якого суспільства або культури. Якщо раніше цей «кадр» був об'єктом конструювання історика, то тепер історик повинен був з'ясувати, як формувалися просторово-часові уявлення в минулому, яку роль в цьому грали символічні уявлення, мрії про кінець світу і потойбічне існування.

Американський фахівець з проблем цивілізації Д. Уілкінсон (1921 – 1996) розглядає цивілізацію як місто, міський спосіб життя, в більш широкому сенсі – урбанізацію взагалі, «культуру, пов'язану з містами». В цьому випадку цивілізація постає як якість, що відділяє міське товариство від навколишнього середовища, а також від примітивних товариств, бо, на відміну від них, воно ґрунтується на спеціалізації і поділі праці, формуванні державно-політичної влади та політико-військових відносин, що мало місце вже між першими містами-державами. Він також вважає, що «цивілізація – це міське товариство» з чисельністю населення не менше десяти тисяч чоловік, що мають постійні прив'язку до тієї чи іншої місцевості. Проте, він констатує необхідність розгляду соціо-політичних ареалів, створюваних мережею відносин між групами міст, і в цьому провідне місце належить державі [7].

Отже, представники культурно-матеріалістичного напрямку внесли суттєвий вклад у розвиток теорії цивілізацій та сприяли її подальшому розвитку. Розвиток цивілізаційної теорії відбувався від простих способів пояснення цивілізаційних явищ до все більш складних. Якщо

на першому етапі сталося формування онтологічних моделей типу «варварство-цивілізація», на другому – превалював багатофакторний аналіз категорії «цивілізація», то на третьому етапі, якій охоплює і сьогодення, теорія цивілізацій стає одним із головних інструментів історичного дослідження.

1. Бациева С. М. Бедуины и горожане в Мукаддима Ибн Халдуна / С. М. Бациева // Очерки арабской культуры V – XV вв. – М.: Наука, 1982. – 391 с.
2. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон ; пер. с англ. И. И. Мюрберг ; под ред. М. А. Абрамова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 391 с.
3. David L. Sills Urban revolution / Sills David L. // The encyclopedia of the social sciences. – N. Y., 1968. – Vol. 16. – 602 p.
4. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей / Л. Февр; Пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова. – М.: Наука, 1991. – 635 с.
5. Mann G. D. Lucien Febvre: La pensee vivante d'un historien / G. D. Mann. – Paris, 1971. – 290 p.
6. Кучменко Б. Н., Кучменко Б. А. Цивілізація як комплексна категорія культурно-історичного дослідження [Електронний ресурс] / Б. Н. Кучменко, Б. А. Кучменко // Наукові записки. Історичні науки. – 2009. – Т.91. – С.47-52. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5985/09_kuchmenko_em.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст / А. Н. Чумаков. – М.: Издательство «Прспект», 2016. – 468 с.

Раскрыты источники формирования материалистического подхода к определению категории «цивилизация». Проанализировано историческое развитие культурно-материалистического направления цивилизационных исследований и определены особенности теоретических подходов ее основных представителей. Обобщены признаки цивилизации, которые выделили представители концепции культурного материализма.

Ключовые слова: материалистический подход, цивилизация, эволюция, стадийность, типологизация.

It was found out that the formation of the civilization theory and definition of the category «civilization» took place within the framework of the development of two parallel directions of the Western public opinion and science: materialistic and cultural-historical.

It was proved that further development of the cultural-materialist direction was associated with the definition of civilization as a product of a higher development of the «natural» society and its productive forces. In this approach, the criterion for the development of civilization is, above all, the material culture. It was shown that the adherents of this trend investigated the civilization of the European countries in the seventeenth and nineteenth centuries through the development of productive forces and social structure, pushing the culture and political structure of society at the background. This allowed the researchers to get closer the disclosure of the laws of the successful development of industrial society in the Western Europe in this period.

The peculiarities of the theoretical approaches of the main representatives of the materialist direction in the determining of the civilization are determined. Among them are: the stadia of the development of mankind of A. Furguson, the evolutionism of L. Morgan, the theory of the transition to a class society of K. Marx and F. Engels, the Neolithic and Urbanist Revolution of G. Child and R. Renfield, the concept of ideal types of M. Weber, autarky of the great spaces of F. Braudel, world-system analysis of I. Wallerstein, Urbanist approach of D. Wilkinson.

It has been proved that the adherents of the materialist direction did not completely ignore the role of spiritual factors, but they were associated with the type of technology or sociality. Generally, the features of civilization, distinguished by representatives of the concept of cultural materialism, include: the development of agriculture and crafts, trade, construction, the presence of cities, state institutions, class society, private property, money, a high level of religiosity and writing.

It is concluded that the development of civilization theory moved from the simple ways of explaining civilizational phenomena to the attempts to explain its deep features. If at the first stage of research took place the formation of ontological models of the «barbarism-civilization» type, on the second one prevailed a multifactorial analysis of the category «civilization», on the third stage, which encompasses the present time, the theory of civilizations becomes one of the main tools of historical research.

Key words: materialistic approach, civilization, evolution, development by stages, typology.

1. Bacieva S. M. Beduini i gorojane v Mukaddime Ibn Halduna / Bacieva S. M. // Ocherki arabskoy kulturi V – XV vv. – M.: Nauka, 1982. – 391 s.
2. Ferguson A. Opit istorii grazhdanskogo obshestva / A. Ferguson; per. s. angl. I.I. Murberg; pod red. M. A. Abramova. – M.: ROSSPEN, 2000. – 391 s.
3. David L. Sills Urban revolution / Sills David L. // The encyclopedia of the social sciences. – N. Y., 1968. – Vol. 16. – 602 p.
4. Fevr L. Civilizaciya: evoluciya slova I gruppi idey / L. Fevr; Per. A. A. Bobovicha, M. A. Bobovicha i U.N. Stefanova. – M.: Nauka, 1991. – 635 s.
5. Mann G. D. Lucien Febvre: La pensee vivante d'un historien / G. D. Mann. – Paris, 1971. – 290 p.
6. Kuchmenko B. N., Kuchmenko B. A. Civilizacia yak kompleksna kategoriya kulturno-istorichnogo doslidjennya [Electronniy resurs] / B. N. Kuchmenko, B. A. Kuchmenko // Naukovi zapiski. Istorichni nauki. – 2009. – N.91. – S. 47-52. – Rejim dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5985/09_kuchmenko_em.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Chumakov A. N. Metafizika globalizacii: kulturno-civilizaciyniy kontekst / A. N. Chumakov. – M.: Izdatelstvo «Prospect». – 2016. – 486 s.

© Бондарець М. В.

Стаття надійшла до редколегії 25. 11. 2017 р.

УДК 061.2:001](477)

Демуз І. О.

ГРОМАДСЬКО-НАУКОВІ ТОВАРИСТВА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАУКОВОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У статті розкрито роль громадсько-наукових товариств у науковому просторі сучасної України. З'ясовано засадничі дефініції теми – «наукове товариство», «громадське об'єднання», «науковий простір». Розглянуто окремі з існуючих у спеціальній літературі класифікації громадських об'єднань за різними критеріями, процедуру типологізації громадсько-наукових об'єднань. Проаналізовано чинну законодавчу базу, що регулює діяльність сучасних громадсько-наукових організацій. Запропоновано класифікацію зазначених осередків за галузями знань (функціонально-дисциплінарним принципом); організаційно-правовою формою (організаційно-управлінським принципом); віковим принципом; територіальною ознакою.

Наголошено на тому, що наукові товариства – специфічний вид громадських об'єднань України, що потребує особливих теоретико-методологічних підходів щодо їх типологізації й аналізу, адже наука є відносно автономною підсистемою суспільства.

Ключові слова: громадсько-наукові товариства, громадські об'єднання, класифікація, наукове співтовариство, науковий простір.

Становлення різноманітних комунікативних органів науки – наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність, – є процесом її інституалізації. Наукові інституції дають змогу дослідникам отримувати суспільні ресурси для проведення своїх робіт, об'єднують різні генерації науковців спільною метою і практикою дослідницької роботи; вони створюють локальні традиції й різноманітні, у тому числі й альтернативні, наукові школи і напрями. Цим забезпечується спадковість фахової спеціалізації та певний дослідницький консерватизм, який стає на перешкоді інтелектуальному радикалізму, поширенню неперевіраних наукових концепцій, порушень етики вченого й образу науки.

Наразі під науковим (громадсько-науковим) товариством розуміють об'єднання учених, фахівців і осіб, зацікавлених у розвитку окремих ділянок науки з метою організації наукових дослідів, публікації наукових праць і поширення наукових знань серед населення. Наукові товариства – це також і добровільні організації, які об'єднують наукових і практичних працівників за фахом або профілем їхньої роботи з метою сприяння розвитку та популяризації науки, підвищення професійної кваліфікації членів товариств, широкого впровадження у практику найновіших досягнень науки й техніки, поширення наукових знань. На нашу думку,